शुक्लापाङ्गः, पु, (शुक्लौ अपाङ्गौ यस्य ।) मयूरः । इति हेमचन्द्रः ॥ श्वेतवर्णनेत्रान्ते, त्रि ॥ (यथा, मेघदूते ।२३ ।
"शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः प्रत्युद्यातः कथमपि भवान् गन्तुमाशु व्यवस्येत्")

शुक्लाम्लं, क्ली, (शुक्लं अम्लम् ।) अम्लशाकः । इति राजनिर्घण्टः ॥

शुक्लार्म्म, [न्] क्ली, नेत्ररोगभेदः । यथा, । अथ शुक्लभागजा रोगाः । तेषां नामानि संख्याञ्चाह ।
"प्रस्तारिशुक्लक्षतजाधिमांस-
स्नायुर्म्मसंज्ञाः खलु पञ्च रोगाः ।
स्याच्छुक्तिका सार्ज्जुनपिष्टकाख्या
जालं शिराणां पिड़िकाश्च तासाम् ॥
रोगा बलासग्रथितेन सार्द्ध-
मेकादशोक्ताः खलु शुक्लभागे ॥"
तेषु प्रस्तार्य्यर्म्मणो लक्षणमाह ।
"प्रस्तार्य्यर्म्म तनुस्तीर्णं श्यावरक्तनिभं सितम् ।"
तनुः पुत्तली । स्तीर्णं विस्तीर्णम् । श्यावरक्तमित्यत्र विकल्पो बोद्धव्यः ॥*॥ शुक्लार्म्माह ।
"सुश्वेतं मृदु शुक्लार्म्म शुक्लं तद्वर्द्धते चिरात् ॥"
रक्तार्म्माह ।
"पद्माभं मृदुरक्तार्म्म यन्मांसं चीयते सिते ।"
पद्माभं पर्णेन रक्तमित्यर्थः । चीयते उपचीयते ॥
अधिमांसार्म्माह ।
"पृथु मृद्वधिमांसार्म्म बहुलञ्च यकृन्निभम् ।"
पृथु विस्तीर्णम् । बहुलं पुष्टम् । यकृन्निभं ईषत् कृष्णलोहितम् ॥ * ॥ स्नायुर्म्माह ।
"स्थिरं प्रसारि मांसाद्यं शुक्लं स्नायुर्म्म पञ्चमम् ।"
स्थिरं कठिनम् । शुक्लं स्रावरहितम् ॥ * ॥
शुक्तिमाह ।
"श्यावाः स्युः पिशितनिभाश्च बिन्दवो यं शुक्लाभाः सितनिचिताः स शुक्तिसंज्ञः ।"
श्यावा इत्यादिवर्णत्रये विकल्पो बोद्धव्यः ॥*॥
अर्ज्जुनमाह ।
"एको यः शशरुधिरप्रभस्तु बिन्दुः
शुक्लस्थो भवति तमर्ज्जुनं वदन्ति ॥"
पिष्टकमाह ।
"श्लेष्ममारुतकोपेन शुक्ले मांसं समुन्नतम् ।
पिष्टवत् पिष्टकं विद्धि मलाक्तादर्शसन्निभम् ॥"
पिष्टवत् श्वेतम् ॥ * ॥ शिराजालमाह ।
"जालाभः कठिनः शिरोऽरुणः शिराणां सन्तानो भवति शिरादिजालसंज्ञः ॥"
शिरादिजालसंज्ञः शिराजालसंज्ञः ॥ * ॥
शिरापिड़िकामाह ।
"शुक्लस्थाः सितपिड़िकाः शिरावृता यास्ता विद्यादसितसमोपजाः शिराजाः ।"
बलासग्रथितमाह ।
"कांस्याभोऽमृदुरथ वारिबिन्दुकल्पो
विज्ञेयो नयनसिते बलाससंज्ञः ।"
कांस्याभः श्वेत इत्यर्थः । अमृदुः कठिनः । वारिबिन्दुकल्पः एतेन मनागुन्नतत्वं बोध्यते । बलाससंज्ञः बलासग्रथितसंज्ञः । क्वचिदेकदेशेनापि समुदयावगमात् । यथा भीमो भीमसेन इति । अतएव सुश्रुते । नामसंग्रहे बलासग्रथितपदं निर्द्दिष्टम् । इति भावप्रकाशः ॥

शुक्लिमा, [न्] पुं, (शुक्लस्य भावः । शुक्ल + "वर्णदृढ़ादिभ्यः ष्यञ् च ।" ५।१।१२३। इमनिच् ।) शुक्लता । शुक्लशब्दादिमन्प्रत्ययेन निष्पन्नः ॥

शुक्लोपला, स्त्री, (शुक्ल उपल इव आकृतिर्यस्याः ।) शर्करा । इति रत्नमाला ॥ श्वेतप्रस्तरे, पुं ॥

शुक्षिः, पुं, (शुष्यत्यनेनेति । शुष + "प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ।" उणा० ३।१५५। इति क्सिः ।) वायुः । तेजः । चित्रम् । इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

शुङ्गः, पुं, वटवृक्षः । आम्रातकवृक्षः । इति मेदिनी ॥ शूकः । शूँया इति भाषा । इति शूकशब्दार्थे मेदिन्युणादिकोषौ ॥

शुङ्गा, स्त्री, (शुङ्गोऽस्त्यस्या इति । अच् । टाप् ।) पर्कटीवृक्षः । इति मेदिनी ॥ नवपल्लवकोशी । इति हेमचन्द्रः ॥ धान्यादिशूकञ्च । शुँया यस्य प्रसिद्धिः ॥ (यथा, सुश्रुते ।४।२६।
"अश्वत्थफलमूलत्वक्शुङ्गासिद्धं पयो नरः ।
पीत्वा सशर्करा क्षौद्रं कुलिङ्ग इव हृष्यति ॥")

शुङ्गाकर्म्म, [न्] क्ली, पुंसवनसंस्कारविशेषः । यथा
"अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते ।
पुंसवने चन्द्रनामा शुङ्गाकर्म्मणि शोभनः ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥
तत्कर्म्मानुष्ठानं यथा । शोभननामानमग्निं संस्थाप्य विरूपाक्षजपान्तां कुशण्डिकां समाप्य वटवृक्षस्य पूर्व्वोत्तरशाखायां फलयुगलशालिनीं कृमिभिरनुपहतां वटशुङ्गा यवानां माषाणां वा त्रिभिस्त्रिभिर्गुड़कैः सप्तवारान् सप्तभिर्मन्त्रैः क्रीणीयात् । सप्तानां मन्त्राणामृष्यादयः साधारणाः । प्रजापतिर्ऋषिः सोमवरुणवसुरुद्रादित्यमरुद्विश्वेदेवा देवता न्यग्रोधशुङ्गापरिक्रयणे विनियोगः । ॐ यद्यसि सौमी सोमाय त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण एकं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि वारुणी वरुणाय त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण द्वितीयं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि वसुभ्यो वसुभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण तृतीयं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण चतुर्थं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि आदित्येभ्यः आदित्येभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण पञ्चमं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि मरुद्भ्यो मरुद्भ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण षष्ठं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि । इति गुड़कत्रयेण सप्तमं परिक्रयणम् ॥ ततः क्रीतां वटशुङ्गां अनेन मन्त्रेण वृक्षादानयेत् । प्रजापतिर्ऋषिरोसध्यो देवता न्यग्रोधशुङ्गाच्छेदने विनियोगः । आषधयः सुमनसो भूत्वा अस्या वीर्य्यं समाधत्त इयं कर्म्म करिष्यति । ततस्तां वटशुङ्गां तृणेन वेष्टितामन्तरीक्षेणानीय अन्तरीक्षे स्थापयेत् । ततः कृतशोभननाम्नो अग्नेरुत्तरतः प्रक्षालितशिलायां ब्रह्मचारी कुमारी भगवती वा श्रुतस्वाध्यायशीलो वा ब्राह्मणः आचारतो नीहारजलेनानावृतलोष्ट्रेण पुनः पुनः पेषयेत् । ततोऽग्नेः पश्चिमतः उत्तराग्रेषु कुशेषु पश्चिमाभिमुखीं बधूं पूर्व्वदिगानतमस्तकां कृत्वा पृष्ठदेशे स्थितः पतिर्दक्षिणपाणेरङ्गुष्ठानामिकाभ्यां वस्त्रबद्धां पेषितवटशुङ्गां गृहीत्वा गर्भवत्या दक्षिणनासाविवरे शुङ्गारसं निक्षिपति अनेन मन्त्रेण । प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दोऽग्नीन्द्रबृहस्पतयो देवता न्यग्रोधशुङ्गारसस्य दाने विनियोगः ।
पुमानग्निः पुमानिन्द्रः पुमान् देवो बृहस्पतिः ।
पुमांसं पुत्रं विन्दस्व तं पुमाननुजायताम् ॥
ततो महाव्याहृतिहोमं कृत्वा प्रादेशप्रमाणां घृताक्तां समिधं तूष्णीमग्नौ हुत्वा प्रकृतं कर्म्म समाप्य उदीच्यं शाट्यायनहोमादिवामदेव्यगानान्तं कर्म्म समाप्य कर्म्मकारयितृब्राह्मणाय दक्षिणां दद्यात् । इति भवदेवः ॥

शुङ्गी, [न्] पुं, (शुङ्गा अस्त्यस्येति । शुङ्गा + इनिः ।) प्लक्षवृक्षः । वटवृक्षः । इति जटाधरः ॥ शुङ्गाविशिष्टे, त्रि ॥

शुचः, शोके । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट् ।) तालव्यादिः । शोचति । शोकः पुत्रादेरदर्शनाद्दुःखानुभवः । किं शोचतेहाभ्युदये वतास्मानिति भट्टिः । प्रियतमा मां शोचते शोचते । इति महानाटकम् । गणकृतानित्यत्वादात्मनेपदम् । इति दुर्गादासः ॥

शुच, इर्, य ञ ई शौचे । विशरणे । क्लेदे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (दिवा०-उभ० क्लेदे शौचे च अक०-अन्यत्र सक०-सेट् । निष्ठायां अनिट् ।) शौचं शुद्धिः । विशरणं विभेदः । क्लेदः आर्द्रभावः । इर् अशुचत् अशोचीत् । य ञ, शुच्यते लोकः स्नानात् । शुच्यति गात्रं बाणः । शुच्यति वस्त्रमम्भसा । ई, शूक्तः । शुचि र पूतीभावे इति प्राञ्चः । रमानाथस्तु एतदनुरोधादेतानर्थान् व्याख्याति । इति दुर्गादासः ॥

शुचा, स्त्री, (शुच शोके + क्विप् । पक्षे टाप् ।) शोकः । इति शब्दरत्नावली ॥

शुचिः, पुं, (शुच्यति अनेनेति । शुच + "इगुपधात् कित् ।" उणा० ४।११९। इति इन् । सच कित् ।) अग्निः । (यथा, भागवते । ४।२४।४
"पावकः पवमानश्च शुचिरित्यग्नयः पुरा ।
वशिष्ठशापादुत्पन्नाः पुनर्योगगतिं गताः ॥")
चित्रकवृक्षः । आषाढ़मासः । शुक्लवर्णः । शृङ्गाररसः । इत्यमरः ॥ ग्रीष्मः । शुद्धमन्त्री । ज्यैष्ठमासः । इति मेदिनी ॥ सौराग्निः । यथा
"पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः ।
निर्म्मथ्यः पवमानः स्यात् वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥